

---

¹ Сачава Карина Дмитрівна, аспірант, Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди, м. Харків, Україна

Анотація: У статті на підставі узагальнення різних поглядів учених на порушену проблему розкрито суть поняття культура розумової праці школярів як системи знань, умінь і навичок організації розумової праці, швидкого й точного засвоєння нових знань, їх активної переробки й правильного відтворення відповідно до норм і правил розумової діяльності. Автором запропоновано комплекс навчально-методичних заходів для забезпечення процесу формування культури розумової праці молодших підлітків.

Ключові слова: формування, культура, розумова праця, молодші підлітки, навчальна працелюбність

Постановка проблеми. Сучасна освіта розглядається в усьому світі як процес, що супроводжує людину впродовж усього життя в її професійній, пізнавальній, суспільній діяльності. Це вимагає забезпечення оволодіння учнями культурою розумової праці, яка забезпечує процес самовдосконалення, самоосвіти, самовиховання, розвиток пізнавальної активності, мислення, творчих здібностей, якостей, ресурсних можливостей особистості й стає певною підготовкою до успішного життя в суспільстві.

Культура розумової праці, складовою якої є наукова організація праці (НОП), забезпечує правильну, впорядковану, найефективнішу, узгоджену навчальну роботу, що передбачає правильний режим роботи, устаткування місця, відбір порядку виконання дій, уміння швидко включатися в роботу, вести її не відволікаючись, виявлення емоційно-вольових якостей тощо. Правильно організоване навчання сприяє не лише інтелектуальному розвитку людини, а й вихованню працелюбності, дисциплінованості, акуратності, відповідальності, вимогливості до себе і до інших.

Тому перед сучасними загальноосвітніми навчальними закладами стоїть вельми актуальне завдання формування основ культури розумової праці учнів.

Проблемою формування основ культури розумової праці школярів займалися і займаються

зараз багато педагогів і психологів. Зазначена проблема досліджується в таких напрямках: способи й техніка організації розумової праці (Ю. Бабанський, М. Данилов, М. Єрастов, Ю. Ібрагим, І. Ільясов, В. Кукушкін, І. Неволін, В. Пунський, І. Раченко, В. Сухомлинський, А. Чирва, Л. Фрідман та інші); техніка читання й робота з книгою (С. Бондаренко, Г. Граник, Л. Концева, Л. Ніколаєва, І. Федоренко та інші); прийоми, методи, за допомогою яких визначають індивідуальний стиль розумової праці (Д. Богоявленський, Н. Валєєва, П. Гальперін, В. Лядіс, Н. Талізїна та інші); формування вмінь і навичок тих, хто навчається (Ю. Бабанський, В. Гриньова, В. Кулько, В. Лозова, В. Паламарчук, О. Усова, Т. Цехмистрова та інші).

У контексті порушеної проблеми мають інтерес праці вчених, у яких досліджуються можливості врахування потенційних можливостей людини для підвищення її розумової працездатності, подолання втоми, збереження гарного самопочуття (І. Арнольдї, Ю. Бабанський, К. Бардїн, В. Буряк, Ю. Єфімов, В. Пунський, Т. Цехмистрова та інші), науковим підґрунтям яких є здобутки фізіологів, гігієністів Д. Боброва, М. Введенського, Е. Дюбуа-Реймона, М. Зимкіної, З. Золїної, Д. Канемана, В. Лізинського, У. Найсера, Д. Нормана, І. Павлова, В. Розенблата, І. Сеченова та інших.

Різні аспекти культури розумової праці обговорюються на міжнародних, регіональних науково-методичних конференціях, практичних семінарах, а також на сторінках електронних науково-методичних журналів, таких як «Studytechnology», «How-to-study», «Teacherweb», «Education Technology & Society» тощо.

Попри велику кількість праць із зазначеної проблеми залишаються недостатньо вивченими і практично вирішеними питання науково-методичного забезпечення формування основ культури розумової праці учнів загальноосвітньої школи як необхідної умови виховання в них навчальної працелюбності.

Мета статті – розкрити суть культури розумової праці школярів, розглянути комплекс навчально-методичних заходів для забезпечення процесу формування культури розумової праці молодших підлітків.

Основна частина. Розв'язання порушеної проблеми вимагає, передусім, визначення суті поняття «культура розумової праці школярів».

Багато вчених (В. Кулько, В. Сухомлинський, К. Ушинський, Т. Цехмистрова та інші) розкривають культуру розумової праці як уміння вчитися, як систему раціональних прийомів, які характеризують стиль розумової діяльності на основі володіння знаннями особливостей протікання психічних процесів, на основі впливу фізіології й гігієни на розумову працю.

В. Безрукова, С. Бондаренко, Г. Гецов, Г. Гранік, Л. Концева, Б. Коротяєв, В. Кукушкін, Л. Николаєва, І. Усачова та інші розглядають «культуру розумової праці» як систему формування знань, умінь і навичок розумової праці з окремими джерелами інформації.

Як компонент, що забезпечує готовність учнів до засвоєння навчального матеріалу, формує пізнавальні мотиви, інтереси, світорозуміння й духовний світ особистості, культуру розумової праці визначають Д. Богоявленський, С. Кабанова-Меллер, А. Кірсанов та інші.

Учені В. Кукушкін, І. Раченко культуру розумової праці розглядають як дотримання всіх вимог наукової організації праці.

На підставі узагальнення різних поглядів учених на суть культури розумової праці ми дійшли висновку, що це поняття доцільно представити як систему знань, умінь і навичок організації розумової праці, швидкого й точного засвоєння нових знань, їх активної переробки й правильного відтворення відповідно до норм і правил розумової діяльності.

Культура розумової праці включає позитивне ставлення школяра до змісту й процесу навчання, до ефективного володіння знаннями й способами діяльності, у мобілізації морально-

вольових зусиль спрямованих на досягнення навчально-пізнавальної мети, що вимагає активності особистості.

У процесі дослідження нами з'ясовано, що наявність знань про культуру розумової праці школярів, ще не означає якісного володіння нею. Для того, щоб знання приносили користь, необхідно перевести їх на рівень практичного використання шляхом виконання вправ у звичних та змінених умовах за допомогою вчителів і, безумовно, батьків (коли мова йде про молодших школярів та учнів молодшого підліткового віку). Отже, оволодіння учнями основами культури розумової праці вимагають опанування ними відповідними вміннями.

У процесі експериментальної роботи, спрямованої на забезпечення формування основ культури розумової праці учнів молодшого підліткового віку вирішували такі завдання: 1) формування позитивної мотивації щодо оволодіння культурою розумової праці; 2) озброєння школярів знаннями щодо можливих джерел отримання нових знань, способів роботи з ними; основ наукової організації навчальної праці; 3) оволодіння учнями вміннями і прийомами раціональної (наукової) організації розумової праці.

Вирішення цих завдань вимагало, передусім, формування позитивної мотивації щодо оволодіння учнями основами культури розумової праці. Із метою усвідомлення учнями важливості оволодіння вміннями і навичками раціонального здійснення розумової праці в процесі експериментальної роботи ми використовували бесіди, пояснення, переконання, спрямовані на розуміння школярами впливу розумової і фізичної праці на організм людини, порівняння цього впливу; наводили приклади з життя й організації розумової праці відомими постатями як минулого, так і сьогодення. Під час проведення бесід прагнули, щоб атмосфера занять була довірливою, дружньою й відкритою до обміну інформацією.

Окремі бесіди (наприклад, «Чи важливо для школяра дотримуватися режиму дня?») мали евристичний характер, проведення яких спонукало учнів до самостійних висновків. Учні отримували можливість у процесі відповідей на запитання педагогів, шкільних бібліотекарів висловлювати власні думки з приводу важливості дотримуватися режимних моментів, оволодіння раціональними прийомами розумової праці, вміннями й навичками раціонального здійснення навчально-пізнавальної діяльності

Після проведення бесід, як засвідчило опитування учнів, майже всі школярі (98 %) усвідомили необхідність і важливість оволодіння вміннями раціонально організувати свою навчально-пізнавальну діяльність.

Подібну зміну в показниках до і після проведення тематичних бесід можна пояснити процесом позитивних змін, які відбувалися у свідомості молодших підлітків, а саме: усвідомлення реального стану сформованості власних навичок і можливостей володіння навичками раціонального використання розумової праці, переосмислення та спрямування уваги школярів на розуміння причин своїх невдач, недостатньо високих результатів у навчанні як наслідку невміння ефективно організовувати власну розумову працю.

Велике значення для оволодіння молодшими підлітками основами культури розумової праці є їх знання про сучасні інформаційні джерела та вміннями їх використовувати в процесі навчально-пізнавальної діяльності.

Особливу увагу ми приділяли організації завоювання молодшими підлітками знань і вмінь роботи з навчальною, довідковою, науковою літературою, технічними засобами навчання. Ці заходи відбувалися під час уроків, на виховних годинах і під час занять в бібліотеці («бібліотечні уроки»).

Із метою набуття навиків роботи з книгою було організовано семінари-практикуми в шкільних бібліотеках на тему «Як працювати з книгою». Разом з молодшими підлітками за «диспут-столом» була розроблена пам'ятка «Як читати книгу».

Крім роботи з книгою, школярів навчали роботі з картотекою як паперовою, так і електронною. Використовуючи мультимедійну апаратуру, учні мали можливість перевірити отримані знання за допомогою тестових програм.

Школярів навчали веденню нотаток, складанню різних видів плану тексту, конспектів; веденню читацького щоденника тощо.

Не заперечуючи значущість вищенаведених джерел інформації, слід все ж таки визнати, що в останні десятиріччя для школярів різного віку, у тому числі підліткового, найбільш привабливим джерелом інформації став комп'ютер.

Тому значну увагу приділяли оволодінню учнями вміннями отримувати інформацію за допомогою комп'ютера. Учні навчали користуватися електронними словниками (особливу зацікавленість у школярів викликала електронна енциклопедія «Вікіпедія»), електронними підручниками, тренажерами та тестовими програмами тощо. Зокрема, серед різноманітних засобів інформації, які успішно використовувались учнями в навчальному процесі, особливої уваги заслуговує мережа Інтернету, завдяки інформаційним ресурсам якої виникає доступ до величезного обсягу інформаційних ресурсів. Відзначимо, що з метою стимулювання пізнавальної активності молодших підлітків їх залучали до участі в кон-

курсах і вікторинах. Зокрема, були організовані вікторини: «Чи може Інтернет виконувати роль основного джерела інформації?», «Знайди різницю: книга і комп'ютер!» тощо.

Крім оволодіння навичками роботи з комп'ютером, ми надавали поради щодо прийомів ефективного читання і слухання, раціонального розподілу часу протягом дня. Під час дослідження спеціальну увагу приділяли тому, щоб сприяти оволодінню учнями вміннями планувати свою діяльність, враховуючи при цьому нерівномірність працездатності протягом дня, тижня, місяця. Із цією метою пропонували здійснити хронометраж часу, аналіз якості власної розумової праці, віднаходити найплідніше години свого дня, долати такі деструктивні фактори, як відволікання, зволікання та лінощі, що допомагало школярам підтримувати оптимальний ритм розумової праці, уникати витрат часу на неважливі справи.

Так, було проведено тренінги з метою складання раціонального режиму дня молодшого підлітка. Молодші підлітки навчилися виділяти час для навчання та відпочинку. Для учнів були укладені відповідні пам'ятки. Зокрема було введено обов'язковий режим дня на робочий (навчальний) тиждень.

На заняттях з різних дисциплін у процесі виховання основ культури розумової праці значна увага приділялася розвитку в учнів рефлексивних умінь. Для цього ми використовували різні активні методи і форми взаємодії: брейн-ринги, клуби по інтересах, диспути, уроки-інтелектуальні бої тощо, участь в яких вимагала від молодших підлітків не тільки демонстрування знань з різних питань, але й виявлення ними здатності підбирати переконливі аргументи для відстоювання власної позиції, готовності прийняти і прийняти точки зору своїх опонентів, при необхідності внести у свої погляди певні зміни. Такі форми роботи стимулювали учнів здійснювати самооцінку своїх знань і переконань.

На розвиток основ культури розумової праці молодших підлітків позитивно впливало і використання прийомів, які спонукали їх до сумніву чи критики. Наприклад, для цього учням пропонували певні фрагменти навчального матеріалу або вирішені завдання, в яких спеціально допускалися певні помилки. Оскільки нерідкими є випадки, коли людина невільно запам'ятовує як раз неправильну інформацію, вчителям рекомендувалося, щоб вони попереджали учнів про те, що в записах може бути допущена помилка. Це стимулювало їх більш уважно слідкувати за подальшими діями вчителя.

Ефективним прийомом для розвитку рефлексії в учнів було також використання різноманіт-

них ігрових методів і прийомів. Зокрема участь школярів у рольових іграх передбачала, що вони уявно перевтілюються у певних персонажів (учитель, бібліотекар, дослідник, лікар) чи історичних осіб (Колумб, Суворов) а це, у свою чергу, вимагало, щоб вони копіювали їхній спосіб мислення, їх розумову культуру.

Аналіз результатів експериментальної роботи дав підстави свідчити про ефективність обраного комплексу навчально-методичних заходів щодо забезпечення формування в молодших підлітків основ культури розумової праці.

Висновок. Культура розумової праці сприяє ефективності здійснення школярами навчально-пізнавальної діяльності, їхньої готовності до свідомих, раціональної організації її здійснення, ви-

хованню таких найважливіших якостей особистості, як працездатність, воля, трудова й пізнавальна активність, самостійність, схильність і любов до праці взагалі й розумової праці зокрема.

Культура розумової праці включає позитивне ставлення учня до змісту й процесу навчання, до ефективного володіння знаннями й способами діяльності, у мобілізації морально-вольових зусиль спрямованих на досягнення навчально-пізнавальної мети, що вимагає активності особистості.

Формування основ культури розумової праці молодших підлітків вимагає комплексного застосування навчально-методичних і виховних заходів (бесіди, тренінги, клуби по інтересах, конкурси, вечори тощо).

ЛІТЕРАТУРА

1. Бардин К.В. Как научить детей учиться: [Кн. для учителя] / К.В. Бардин. – М.: Просвещение, 1987. – 112 с.
2. Бурак В.К. Совершенствование организации учебного процесса / В.К. Бурак // Средн. спец. образование. – 1987. – № 1. – С. 29-32.
3. Граник Г.Г. Когда книга учит / Г.Г. Граник, С.М. Бондаренко, Л.А. Концевая. – М.: Педагогика, 1991. – 265 с.
4. Гриньова В.М. Як навчатися самостійно: навч. посіб. / В.М. Гриньова, В.М. Дармограй. – Харків: Новое слово, 2006. – 120 с.
5. Ерастов Н.П. Культура умственного труда. Беседы о рациональной организации познавательной деятельности / Н.П. Ерастов. – Ярославль: Верх.-Волж.кн.изд-во, 1973. – 192 с.
6. Ібрагім Ю.С. Фізіологічні основи організації розумової праці / Ю.С. Ібрагім // Педагогіка і психологія формування творчої особистості: проблеми і пошуки: зб. наук. праць. – Київ-Запоріжжя : ЗОППО, 2008. – Вип. 48. – С. 121-128.
7. Лозова В.І. Цілісний підхід до формування пізнавальної активності школярів: навч. посіб. / В.І. Лозова. – Харків: «ОВС», 2000. – 164 с.
8. Паламарчук В.Ф. Техне інтелектус / Технологія інтелектуальної діяльності учнів : посіб. для вчителів / В.Ф. Паламарчук. – К.: АПН України, 1999. – 92 с.
9. Раченко И.П. Проблемы научной организации труда в школе / И.П. Раченко. – М.: Педагогика, 1987. – 318 с.

Sachava K. D. Formation of the intellectual labour culture of the preteen youngsters

Abstract: The article gives a brief analysis of the scientific literature on problems of the intellectual labour culture and considers different scientific approaches to definition of the said concept. Basing on the analysis of the scientific literature we define a notion of an “intellectual labour culture” that reflects efficiency of the cognitive activity performed by pupils, their readiness for its conscious, rational organization. The article introduces a complex of the methodological and educational arrangements focused on formation of basics of the intellectual labour culture of the preteen youngsters in modern school environment. We emphasize a necessity of formation of the preteen pupils’ intellectual labour culture basics to tackle such objectives of the educational process: 1) to enrich the pupils’ minds with knowledge on possible information sources and methods of their application; 2) for pupils to attain common learning skills; 3) for pupils to attain skills of rational (scientific) organization of the intellectual labour. We underline that the intellectual labour culture involves formation of such emotional qualities of preteens as inquisitiveness, skills for negative emotions management, alongside with formation of communicative skills, such as tolerance, open-mindedness, sincerity, skills to listen and understand, to always take into account peculiarities of conversation partners. The article considers implementation of the intellectual labour basics in the educational process at a general education school. The article author proposes the use of various methods and practices (discussions, explanations, persuasion) focused on students’ understanding of influence of the intellectual labour on human organism, necessity of learning and perception of the intellectual knowledge culture. The article describes activities held during lessons, extracurricular time (homeroom), during study period at school library, directed to analysis and rational application of different information sources: skills to work with educational, reference, research literature, technical support for study, essential skills for internet use. We also provided trainings performed by the author with the preteen youngsters in order to compose an efficient weekly academic schedule.

Key words: formation, intellectual labour, academic diligence, preteen youngster, educational and methodological support.

Сачава К. Д. Формирование культуры умственного труда младших подростков

Аннотация: В статье дан краткий анализ научной литературы по проблеме культуры умственного труда, представлены различные научные подходы к определению данного понятия. На основе анализа научной литературы

Science and Education a New Dimension: Pedagogy and Psychology. Vol. 3, 2013

определено понятие «культура умственного труда школьника», которое отображает эффективность осуществления учениками учебно-познавательной деятельности, готовности школьников к сознательной, рациональной ее организации. В статье представлен комплекс учебно-методических и воспитательных мероприятий, направленных на формирования основ культуры умственного труда младших подростков в условиях современной школы. Подчеркивается необходимость для формирования основ культуры умственного труда учащихся младшего подросткового возраста решения таких задач учебно-воспитательного процесса: 1) вооружение школьников знаниями о возможных источниках получения информации, способов работы с ними; 2) овладение учащимися общеучебными умениями; 3) овладение учащимися умениями и приемами рациональной (научной) организации умственного труда. Подчеркивается, что культура умственного труда предусматривает формирование таких эмоциональных качеств младших подростков, как любознательность, умение управлять негативными эмоциями, а также коммуникативных – толерантность, умение слушать и слышать, умение учитывать особенности собеседника, открытость и искренность. В статье рассматривается реализация формирования основ культуры умственного труда в учебно-воспитательном процессе современной общеобразовательной школы. Автор статьи предлагает использовать различные приемы и методы (беседы, пояснения, убеждения), направленные на понимание школьниками влияния умственного труда на организм человека, необходимости познания основ культуры умственного труда. В статье описаны мероприятия, которые проводились во время уроков, во внеурочное время (класный час), во время занятий в библиотеке школы, направленные на изучение и рациональное использование различных источников информации: умение работать с учебной, справочной, научной литературой, техническими устройствами обучения, умение работать в сети Интернет. Также представлены тренинги, проведенные автором с младшими подростками с целью составления рационального распорядка учебной недели.

Ключевые слова: формирование, культура, умственный труд, учебное трудолюбие, младший подросток, учебно-методическое обеспечение.